

УДК 343.4

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.21.306233>

А. С. Політова,
канд. юрид. наук, доц.,
доцент кафедри права
Маріупольського державного
університету

СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНИМ НАСИЛЬСТВОМ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ (ВОЄННОГО СТАНУ)

У статті проводиться аналіз системи кримінальних правопорушень, пов'язаних із гендерно зумовленим насильством в умовах збройного конфлікту (воєнного стану). Зазначається, що єдиного підходу щодо визначення «гендерно зумовленого насильства» не існує як у міжнародному, так і національному законодавстві. Запропоновано авторське визначення гендерно зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту (воєнного стану).

Здійснено аналіз міжнародних документів, які розкривають форми (види) діянь, які відносяться до гендерно зумовленого насильства взагалі, та гендерно зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту та визначено перелік діянь, які криміналізовані у Законі України про кримінальну відповідальність.

Автором виділено специфічні ознаки гендерно зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту (воєнного стану): потерпілими від такого насильства є цивільне населення, військовослужбовці з обох сторін конфлікту та військовополонені; мають місце різні моделі та мета вчинення таких протиправних діянь, наприклад, «очищення» території від місцевих мешканців, отримання інформації, принизити та залякати цивільне населення, показати своє домінування, примусити до співпраці тощо; масштабність вчинення таких діянь; такі діяння є порушенням норм міжнародного права (міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини і міжнародного кримінального права).

Зроблено висновок, що в основу системи кримінальних правопорушень, пов'язаних із гендерно зумовленим насильством в умовах збройного конфлікту (воєнного стану), може бути покладено класифікацію залежно: від об'єкта посягання (7 видів за родовим об'єктом) та суб'єкта посягань (3 види – загальний; спеціальний; загальний та спеціальний); за об'єктивною стороною (2 види – суспільно небезпечне діяння (дії або бездіяльності) та суспільно небезпечної дії).

Ключові слова: Закон про кримінальну відповідальність, система кримінальних правопорушень, міжнародні документи, гендерно зумовлене насильство.

Постановка проблеми. В реаліях повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України, притягнення винних до кримінальної відповідальності є певним викликом не тільки з точки зору національного законодавства, а й міжнародного права.

Катування, вбивства, сексуальне насильство та депортація – це лише частина тих кримінально протиправних діянь, які вчиняють російські військовослужбовці. Перелік цих діянь вказує на нехтування нормами міжнародного права, зокрема, міжнародного гуманітарного права та міжнародного права, прав людини, а такі діяння можуть кваліфікуватися як злочин геноциду, злочини проти людяності та військові злочини. Потерпілими від цих протиправних діянь є не тільки цивільне населення, а й військовополонені. Особливе занепокоєння викликають кримінальні правопорушення, пов'язані з гендерно зумовленим насильством в умовах збройного конфлікту (військового стану).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема гендерно зумовленого насильства останніми роками викликає науковий інтерес серед вчених, але комплексного дослідження питань кримінальної відповідальності за гендерно зумовлене насильство в умовах збройного конфлікту (військового стану) не проводилося. Так, єдиним комплексним монографічним дослідженням з точки зору міжнародного права є дисертаційне дослідження І. Заворотько на тему «Сексуальне і гендерно-обумовлене насильство, пов'язане з конфліктом, як міжнародний злочин» (2020 р.). Певні аспекти цієї проблеми були досліджені у кваліфікаційній роботі Н. Грідіної на тему «Адміністративно-правові засади взаємодії Національної поліції з державними та громадськими інституціями щодо протидії гендерно обумовленому насильству» (2022 р.). Також В. Руфановою у 2020 р. була затверджена тема дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Кримінологічні засади протидії гендерно обумовленому насильству», але наукова праця поки не захищена.

Варто також відзначити і науково-практичний посібник О. Харитонові «Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству» (2018 р.), де вчена аналізує законодавчі зміни до кримінального кодексу України 2001 р. у зв'язку з підготовкою до ратифікації Конвенції ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульської конвенції), досліджуються ключові засади політики гендерного мейнстримінгу в національному кримінальному праві, висвітлюються основні фокуси реформ у сфері запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби з цими явищами.

Проте, не дивлячись на певну наукову розробку питань кримінальної відповідальності за гендерно зумовлене насильство в умовах збройного конфлікту (воєнного стану), ця тема залишається актуальною й потребує подальшої розробки.

Метою цієї статті є теоретичний аналіз і дослідження системи кримінальних правопорушень, пов'язаних з гендерно зумовленим насильством в умовах збройного конфлікту (воєнного стану).

Виклад основного матеріалу. Відзначимо, що єдиного підходу щодо визначення «гендерно зумовленого насильства» не існує як у міжнародному, так і національному законодавстві. Узагальнюючи існуючі визначення, вченими виділено три підходи щодо поняття «гендерно зумовленого насильства». Зокрема, перший і найбільш поширений підхід трактує гендерно зумовлене насильство як насамперед насильство чоловіків щодо жінок та дівчат. Гендерно зумовлене насильство розглядається як одне з найчастіших порушень прав людини, яке непропорційно зачіпає жінок та дівчат. У цьому значенні воно було використано в положеннях Декларації ООН стосовно викорінення насильства щодо жінок (1993), щоб підкреслити структурний характер чоловічого насильства щодо жінок протягом усього

їхнього життя та висвітлити гендерні відносини влади. Другий підхід базується на результатах вивчення природи маскулінності та сексуальності. В рамках цього підходу гендерно зумовлене насильство розглядається як таке, що застосовується переважно чоловіками щодо жінок, інших чоловіків, включаючи сексуальне насильство щодо дітей. Метою насильства є пригнічення деяких чоловіків, а також жінок і дівчат для забезпечення гендерних ієрархій, в яких чоловіки мають привілеї не тільки стосовно жінок, але також і деяких груп чоловіків. Третя, найбільш широка за обсягом, інтерпретація характеризує гендерно зумовлене насильство як таке, що спрямоване на людину, чоловіка чи жінку, виходячи з її конкретної ролі в суспільстві. Іншими словами – насильство застосовується щодо жінок, дівчат, чоловіків та хлопців для утвердження та відтворення гендерних ролей та норм. Згідно з цим розумінням, гендерно зумовлене насильство може статися однаково з особою будь-якої статі і використовується для посилення гендерним ролям¹.

Проте, жодне із узагальнених вище підходів поняття «гендерно зумовленого насильства» складно застосовувати в умовах збройного конфлікту (воєнного стану), адже моделі такого насильства можуть бути різними і мати різну мету. Так, наприклад, сексуальне насильство використовується в стратегічних цілях для досягнення військових цілей, наприклад, для очищення території від цивільного населення. Саме у Руанді та війні у колишній Югославії, сексуальне насильство є фундаментальною частиною стратегії етнічних чисток і геноциду².

Враховуючи викладене, вважаємо, що під гендерно зумовленим насильством в умовах збройного конфлікту (воєнного стану) слід розуміти систематичне використання фізичного, сексуального, психологічного або

¹Запобігання та реагування на насильство за гендерною ознакою: національна правова база та міжнародні стандарти / UNFPA, А. Б. Блага, О. О. Кочеміровська, О. А. Мартиненко. Київ : 2022. С. 9–10.

² Leatherman, Janie (2007). Sexual Violence and Armed Conflict: Complex Dynamics of Re-Victimization. *International Journal of Peace Studies* 12 (1): 53–71.

економічного насильства проти осіб за ознакою статі з метою контролю, покарання або приниження їх, а також використання насильства для досягнення політичних, соціальних або військових цілей. Це насильство включає фізичні тортури, згвалтування, сексуальну експлуатацію, примусове вербування до збройних сил, сексуальне рабство, торгівлю людьми, примушування до проституції, примусову вагітність, примусову стерилізацію чи будь-які інші форми сексуального насильства, приниження та тиску³.

Запропоноване нами визначення гендерно зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту (воєнного стану) охоплює певне коло кримінально протиправних діянь, які пов'язані з цим насильством. Н. Федчун відзначає, що в основі всіх правопорушень має бути щось спільне, що дозволяло б, враховуючи кількісні і якісні характеристики цих явищ, розмежовувати їх на види⁴. Це певною мірою стосується і кримінальних правопорушень, пов'язаних з гендерно зумовленим насильством в умовах збройного конфлікту (воєнного стану).

Кримінальні правопорушення, пов'язані з гендерно зумовленим насильством в умовах збройного конфлікту (воєнного стану), складно виділити у єдину систему на підставі загального для них критерію, наприклад, загального об'єкта або об'єктивної сторони кримінального правопорушення, суб'єкта чи суб'єктивної сторони кримінального правопорушення. Єдиним для всіх цих кримінально протиправних діянь можливо буде насильство. Якщо в основу системи кримінальних правопорушень, пов'язаних з гендерно зумовленим насильством в умовах збройного конфлікту (воєнного стану) покласти саме критерій насильства, то цікавою є класифікація, запропонована Р. Кваша. Досліджуючи проблеми

³ Політова А. С. Кримінальна відповідальність за гендерно зумовлене насильство в умовах збройного конфлікту (воєнного стану). *Human rights and public governance in modern conditions: Scientific monograph*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. С. 714.

⁴ Федчун Н. О. Поняття та система злочинів, що посягають на безпеку мореплавства. *Ученые записки Таверического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2013. Том 26 (65). №2–1 (Ч. 2). С. 265.

видів насильства у кримінальному праві України, вчений виокремлює такі види насильства:

- залежно від адресата: безпосереднє насильство, за якого насильницькими діями шкода заподіюється виключно потерпілому, та опосередковане насильство, коли шкода заподіюється особам, близьким потерпілому для того, щоб вплинути на поведінку останнього;

- залежно від способу поширення: offline насильство, що застосовуються «очно», та online насильство, що може мати місце з використанням можливостей мережі Інтернет⁵.

Але чи всі насильницькі кримінальні правопорушення належать до кримінальних правопорушень, пов'язаних з гендерно зумовленим насильством? Проведений нами аналіз наукових публікацій з проблем гендерно зумовленого насильства вказує на те, що основна їх частина присвячена дослідженню домашнього насильства та сексуального насильства. Так, наприклад, С. Дюрхам виділяє три типи гендерно зумовленого насильства проти хлопців і чоловіків:

– домашнє насильство – це фізичне (ляпаси, удари, у тому числі й ногами, удушення), емоційне (образи, обзивання, приниження) і сексуальне насильство (зґвалтування, каліцтво статевих органів) ізоляція, контроль взаємодії з іншими людьми, неправдиві звинувачення та відсутність доступу дітей до батьків;

– інституційне – хлопчики та чоловіки, які перебувають в установах та закладах виконання покарань, особливо вразливі до гендерно зумовленого насильства. Чоловіки з фізичними та інтелектуальними вадами в чотири рази частіше стають жертвами сексуального насильства, ніж інші, які там перебувають;

⁵ Кваша Р. С. Проблема видів насильства у кримінальному праві України. *Альманах права. Трансформація законодавства України в сучасних умовах.* 2023. Вип. 14. С. 223–224.

– насильство під час конфлікту – чоловіки та хлопці частіше гинуть під час конфлікту, ніж дівчата та жінки. Вони зазнають примусового вербування, зґвалтувань, сексуального насильства, примусового інцесту, групової мастурбації та гомосексуальних актів, кастрації. Це відбувається під час збройного конфлікту, ув'язнення та використання терористичної тактики⁶.

Натомість І. Прус асоціює гендерно зумовлене насильство виключно з домашнім насильством⁷, а В. Руфанова відзначає, що гендерно зумовлене насильство, як явище, проявляється у різних формах, зокрема, таких як домашнє насильство, сексуальне, психологічне, економічне, фізичне насильство, сексуальне домагання, примушування до статевих відносин, примусовий аборт, примусовий шлюб тощо⁸. Окрім того, в умовах збройного конфлікту (воєнного стану) переважна частина дослідників гендерно зумовлене насильство вважає виключно сексуальним насильством.

Для визначення переліку діянь, які охоплюються поняттям «гендерно зумовлене насильство в умовах збройного конфлікту (воєнного стану)», проаналізуємо міжнародні документи, де вживається цей термін. Так, наприклад, у преамбулу до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) 2011 р., зазначено, що жінки й дівчата часто піддаються тяжким формам насильства, як-от: домашньому насильству, сексуальним домаганням, зґвалтуванню, примусовому шлюбові, злочинам, учиненим в ім'я так званої «честі», та каліцтву геніталій, що становить тяжке порушення прав людини стосовно жінок і дівчат і є

⁶ Durham S. Hidden Suffering: Gender Based Violence (GBV) Against Boys and Men. URL: <https://www.sacap.edu.za/blog/applied-psychology/hidden-suffering-gender-based-violence-gbv-against-boys-and-men/> (дата звернення 15.05.2024).

⁷ Прус І. М. Пандемія COVID-19 та домашнє і гендерно зумовлене насильство. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 1 (23). С. 107.

⁸ Rufanova V. Social and economic determinants of gender-based violence. *Visegrad journal on human rights*. 2021. № 6. P. 144.

головною перешкодою для досягнення рівності між жінками та чоловіками⁹. Це вказує на те, що такі діяння викликають занепокоєння і потребують криміналізації. Окрім того, у преамбулі до Конвенції мова також йде і про порушення прав людини як під час збройного конфлікту, так і після нього. До форм порушення прав людини щодо цивільного населення, особливо жінок, віднесено поширене або систематичне зґвалтування та сексуальне насильство, а також можливість збільшення насильства за гендерною ознакою¹⁰.

Отже, діяннями, які належать до гендерно зумовленого насильства взагалі, та в умовах збройного конфлікту, зокрема, відповідно до Стамбульської конвенції є: домашнє насильство, сексуальне домагання, зґвалтування, примусовий шлюб, злочини, учинені в ім'я так званої «честі», каліцтво геніталій, сексуальне насильство, насильство за гендерною ознакою.

У Рекомендації Rec(2002)5 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про захист жінок від насильства» під терміном «насильство щодо жінок» запропоновано розуміти акт насильства за ознакою статі, який спричиняє шкоду або страждання жінкам, включаючи погрози вчинення таких актів, примус, довільне позбавлення волі, незалежно від того, відбувалося це у громадському або приватному житті¹¹. Також Рекомендації містять перелік таких діянь, але не обмежується ними, і відносять до них:

а. насильство, вчинене в сім'ї або домашнє насильство, зокрема, напади фізичного чи психологічного характеру, насильство емоційного або психологічного характеру, зґвалтування та сексуальне насильство, зґвалтування між подружжям, постійними або випадковими партнерами та співмешканцями; злочини, вчинені «в ім'я честі», каліцтво жіночих статевих

⁹ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби із цими явищами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text. (дата звернення 15.05.2024).

¹⁰ Там само.

¹¹ Recommandation Rec (2002)5 du Comité des Ministres aux Etats membres sur la protection des femmes contre la violence. URL: <https://rm.coe.int/16805e2614> (дата звернення: 15.05.2024).

органів або статевих органів, а також інші традиційні практики, що спричиняють шкоду жінкам, такі як примусові шлюби;

b. насильство, вчинене в суспільстві загалом, включаючи зґвалтування, сексуальне насильство, сексуальні домагання та залякування на робочому місці, в установах чи інших місцях, торгівлю жінками з метою сексуальної та економічної експлуатації, а також секс-туризм;

c. насильство, вчинене або толероване державою або представниками державної влади;

d. порушення прав жінок в умовах збройного конфлікту, зокрема, захоплення заручників, примусове переміщення, систематичне зґвалтування, сексуальне рабство, примусова вагітність і торгівля людьми з метою сексуальної економічної експлуатації¹².

Окрім того, у ст. 2 Міжамериканської конвенції про запобігання, покарання й подолання насильства стосовно жінок 1994 р., Пояснювальній доповіді до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (CETS № 210), Доповіді четвертої Всесвітньої конференції зі становища жінок (Пекін, 4–15 вересня 1995 р.) та ін. документах, виділяються такі види (форми) гендерно зумовленого насильства:

– примусова стерилізація, примусовий аборт, примусове/насильницьке використання контрацептивів, вбивство новонароджених дівчат, допологовий відбір за статтю, вбивство, сексуальне поневолення;

– фізичне, сексуальне та психологічне насильство в межах сім'ї або в межах будь-яких інших міжособистісних стосунків, незалежно від того, чи злочинець проживає або проживав в одному і тому ж самому приміщенні з жінкою;

– катування, викрадення людей;

¹² Recommandation Rec (2002)5 du Comité des Ministres aux Etats membres sur la protection des femmes contre la violence. URL: <https://rm.coe.int/16805e2614> (дата звернення: 15.05.2024).

– обливання кислотою; насилля під час побачення; феміцид або гендерне вбивство жінок та дівчат; залишення без необхідної опіки; неналежне виконання обов'язків щодо опікуваних осіб; булінг; жорстоке поводження з особами похилого віку.

Що ж стосується діянь, які можна віднести до гендерно зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту, то виходячи із аналізу положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду, 17 липня 1998 р. (зі змінами на основі протоколів від 10 листопада 1998 р., 12 липня 1999 р., 30 листопада 1999 р., 8 травня 2000 р., 17 січня 2001 р. й 16 січня 2002 р.), Женевських конвенцій 1949 р. про захист жертв війни (Заключний акт Женевської дипломатичної конференції, 12 серпня 1949 р.; Женевська конвенція (I) про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях, 12 серпня 1949 р.; Женевська конвенція (II) про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі, 12 серпня 1949 р.; Женевська конвенція (III) про поводження з військовополоненими, 12 серпня 1949 р.; Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни, 12 серпня 1949 р.) та Додаткових протоколів до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. (Завершальний акт Женевської дипломатичної конференції 1974–1977 рр. Женева, 10 липня 1977 р.; Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів. Женева, 8 червня 1977 р.; Додаток 1 до Додаткового протоколу I. Правила, що стосуються розпізнавання. Женева, 8 червня 1977 р.; Додаток 2 до Додаткового протоколу I. Посвідчення журналіста, що перебуває у небезпечній командировці. Женева, 8 червня 1977 р.; Додатковий протокол II до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру. Женева, 8 червня 1977 р.; Резолюція Женевської дипломатичної конференції 1974–1977 рр. Женева, 8 червня 1977 р.) є:

1. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду:

– злочин геноциду (ст. 6), який означає вчинення будь-яких діянь «...b) заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи; c) умисне створення для такої групи умов життя, розрахованих на доведення її до повного або часткового фізичного знищення; d) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню всередині такої групи; e) насильницька передача дітей цієї групи до іншої груп...»¹³;

– злочини проти людяності (ст. 7) – будь-яке з діянь, спрямованих на «b) винищення; c) оборнення в рабство; d) депортацію або насильницьке переміщення населення; e) ув'язнення або інше жорстке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права; f) катування; g) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства; h) переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна ідентифікувати, за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними, як це визначено в пункті 3, або іншими ознаками, що загально визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, у зв'язку з будь-яким діянням, зазначеним в цьому пункті, чи будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду; i) насильницьке зникнення осіб; j) злочин апартеїду; k) інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю»¹⁴;

– воєнні злочини (ст. 8) означають «... ii) катування або нелюдське поводження, у тому числі біологічні експерименти; iii) умисне заподіяння

¹³ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду 17 липня 1998 р. (зі змінами на основі протоколів від 10 листопада 1998 р., 12 липня 1999 р., 30 листопада 1999 р., 8 травня 2000 р., 17 січня 2001 р. й 16 січня 2002 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 15.05.2024).

¹⁴ Там само.

сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю; v) примушення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, до служби у збройних силах ворожої держави; vii) незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі; viii) взяття заручників; x) заподіяння особам, які перебувають під владою ворожої сторони, фізичного каліцтва або здійснення над ними медичних чи наукових експериментів будь-якого характеру, які не обґрунтовані необхідністю медичного, стоматологічного або лікарняного лікування відповідної особи і здійснюються не в її інтересах та які призводять до смерті або серйозно загрожують здоров'ю такої особи чи осіб; xii) заява про те, що пощади не буде; xxi) посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поводження; xxii) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, як вона визначена в пункті 2(f) статті 7, примусова стерилізація чи будь-яка інша форма сексуального насильства, яка також становить грубе порушення Женевських конвенцій; xxv) умисне використання голодування цивільного населення як методу ведення війни шляхом позбавлення його предметів, необхідних для виживання, у тому числі умисне створення перешкод для надання допомоги, як це передбачено відповідно до Женевських конвенцій...»¹⁵.

2. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни:

ст. 3 – «заборонена будь-коли та будь-де такі діяння стосовно осіб, які не беруть активної участі в бойових діях, у тому числі з осіб зі складу збройних сил, що склали зброю, а також із тими, хто *hors de combat* унаслідок хвороби, поранення, затримання чи з будь-якої іншої причини, поводяться гуманно, без будь-якої ворожої дискримінації, причиною якої

¹⁵ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду 17 липня 1998 р. (зі змінами на основі протоколів від 10 листопада 1998 р., 12 липня 1999 р., 30 листопада 1999 р., 8 травня 2000 р., 17 січня 2001 р. й 16 січня 2002 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 15.05.2024).

служують раса, колір шкіри, релігія чи вірування, стать, походження чи майновий стан чи будь-які інші подібні критерії:

- а) насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури;
- б) захоплення заручників;
- в) наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводженням ...»¹⁶.

3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року:

– ч. 2 ст. 11 – «забороняється піддавати таких осіб, навіть за їх згодою:

- а) фізичним каліцтвам;
- б) медичним чи науковим експериментам;
- в) видаленню тканин чи органів для пересадки; за винятком тих випадків, коли такі дії є виправданими згідно з умовами, передбаченими пунктом 1...»¹⁷.

Подібні положення містяться і у Конвенції про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі (ст. 3), Конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (ст. 3). Окрім того, до діянь, які вважаються серйозними порушень у цих Конвенціях віднесено: тортури або нелюдське поводження, зокрема, біологічні експерименти, умисне заподіянням тяжких страждань або серйозне тілесне ушкодження й шкоду здоров'ю.

Таким чином, до гендерно зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту належать такі діяння: обернення в рабство; депортація або насильницьке переміщення населення; ув'язнення або інше жорстке

¹⁶ Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни, 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 15.05.2024).

¹⁷ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 15.05.2024).

позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права; катування; зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства; переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна ідентифікувати, за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними або іншими ознаками, що загально визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом; злочин апартеїду; інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю; наруга над людською гідністю, зокрема, образливе та принизливе поводженням; фізичне каліцтво; медичний чи науковий експеримент; видаленню тканин чи органів для пересадки.

Що ж стосується Закону України про кримінальну відповідальність, то кримінально караними є такі форми гендерно зумовленого насильства: ч. 1 ст. 121 (умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило каліцтво статевих органів); ст. 126 (побої і мордування); ст. 126-1 (домашнє насильство); ст. 127 (катування); ст. 129 (погроза вбивством); ст. 134 (незаконне проведення абортів або стерилізації); ст. 142 (незаконне проведення дослідів над людиною); ст. 143 (порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини); ст. 144 (насильницьке донорство); ст. 146 (незаконне позбавлення волі або викрадення людини); ст. 147 (захоплення заручників); ст. 149 (торгівля людьми); ст. 151-2 (примушування до шлюбу); ст. 152 (зґвалтування); ст. 153 (сексуальне насильство); ст. 154 (примушування до вступу в статевий зв'язок); ст. 155 (вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку); ст. 156-1 (домагання дитини для сексуальних цілей); ст. 161 (порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності

та за іншими ознаками); ст. 302 (створення або утримання місць розпусти і звідництво); ст. 303 (сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією); ст. 433 (насильство над населенням у районі воєнних дій); ст. 434 (погане поводження з військовополоненими); ст. 438 (порушення законів та звичаїв війни); ст. 442 (геноцид) КК України.

Досліджуючи питання ознак гендерно зумовленого насильства, В. Руфанова виділяє такі найбільш суттєві:

- 1) вчиняється у формі дій чи бездіяльності;
- 2) стосується різних категорій населення через їх стать (жінки, чоловіки, люди, які змінили стать, особи, які мають різну сексуальну орієнтацію);
- 3) є порушенням прав, свобод, можливостей особи та їх гарантій;
- 4) призводить до обмежень у визнанні, реалізації або користуванні правами свободами та можливостями;
- 5) пов'язане з фізичним, психічним, сексуальним, економічним насильством, або погрозою його застосування, що спричиняє шкоду здоров'ю;
- 6) впливає з нерівних владних відносин між чоловіками та жінками;
- 7) ґрунтується на застарілих уявленнях та стереотипах щодо соціальних ролей та функцій особи;
- 8) вчиняється у приватній та публічній сферах;
- 9) спричиняє погіршення становища особи у суспільстві;
- 10) підриває гідність особи;
- 11) у загальнодержавному та світовому масштабі підриває авторитет, безпеку, економічну та соціальну стабільність нації¹⁸.

Разом з тим, в умовах збройного конфлікту (воєнного стану) до ознак гендерно зумовленого насильства також можна додати такі:

¹⁸ Руфанова В. М. Поняття та ознаки гендерно обумовленого насильства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 228.

– потерпілими від такого насильство є цивільне населення, військовослужбовці з обох сторін конфлікту та військовополонені;

– різні моделі та мета вчинення таких кримінально протиправних діянь, наприклад, «очищення» території від місцевих мешканців, отримання інформації, принизити та залякати, показати своє домінування, примусити до співпраці тощо;

– масштабність вчинення таких діянь;

– є порушенням норм міжнародного права: міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини і міжнародного кримінального права.

Висновки. Виходячи із вищевикладеного, систему кримінальних правопорушень, пов'язаних з гендерно зумовленим насильством в умовах збройного конфлікту (воєнного стану) **залежно від родового об'єкта** складають такі посягання:

а. Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи (ч. 1 ст. 121 (умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило каліцтво статевих органів); ст. 126 (побої і мордування); ст. 126-1 (домашнє насильство); ст. 127 (катування); ст. 129 (погроза вбивством); ст. 134 (незаконне проведення абортів або стерилізації); ст. 142 (незаконне проведення дослідів над людиною); ст. 143 (порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини); ст. 144 (насильницьке донорство) КК України;

б. Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи (ст. 146 (незаконне позбавлення волі або викрадення людини); ст. 147 (захоплення заручників); ст. 149 (торгівля людьми); ст. 151-2 (примушування до шлюбу) КК України;

с. Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (ст. 152 (зґвалтування); ст. 153 (сексуальне насильство); ст. 154 (примушування до вступу в статевий зв'язок); ст. 155

(вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку); ст. 156-1 (домагання дитини для сексуальних цілей) КК України;

d. Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (ст. 161 (порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками) КК України;

e. Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності (ст. 302 (створення або утримання місць розпусти і звідництво); ст. 303 (сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією) КК України;

f. Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) (ст. 433 (насильство над населенням у районі воєнних дій); ст. 434 (погане поводження з військовополоненими) КК України;

g. Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (ст. 438 (порушення законів та звичаїв війни); ст. 442 (геноцид) КК України).

2. Залежно від об'єктивної сторони склади кримінальних правопорушень, пов'язаних із гендерно зумовленим насильством в умовах збройного конфлікту (воєнного стану) вчиняються у формі:

a. Суспільно небезпечної дії: ст. 126-1 (домашнє насильство); ст. 127 (катування); ст. 134 (незаконне проведення абортів або стерилізації); ст. 142 (незаконне проведення дослідів над людиною); ст. 143 (порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини); ст. 144 (насильницьке донорство); ст. 146 (незаконне позбавлення волі або викрадення людини); ст. 147 (захоплення заручників); ст. 149 (торгівля людьми); ст. 151-2 (примушування до шлюбу); ст. 152

(згвалтування); ст. 153 (сексуальне насильство); ст. 154 (примушування до вступу в статевий зв'язок); ст. 155 (вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку); ст. 156-1 (домагання дитини для сексуальних цілей); ст. 161 (порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками); ст. 302 (створення або утримання місць розпусти і звідництва); ст. 303 (сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією); ст. 433 (насильство над населенням у районі воєнних дій);

б. Суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності): ч. 1 ст. 121 (умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило каліцтво статевих органів); ст. 126 (побої і мордування); ст. 129 (погроза вбивством); ст. 434 (погане поводження з військовополоненими); ст. 438 (порушення законів та звичаїв війни); ст. 442 (геноцид) КК України.

3. Залежно від суб'єкта склади кримінальних правопорушень, пов'язаних із гендерно зумовленим насильством в умовах збройного конфлікту (воєнного стану) вчиняються:

а. Загальним суб'єктом: ч. 1 ст. 121 (умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило каліцтво статевих органів); ст. 126 (побої і мордування); ст. 129 (погроза вбивством); ст. 134 (незаконне проведення абортів або стерилізації); ст. 142 (незаконне проведення дослідів над людиною); ст. 146 (незаконне позбавлення волі або викрадення людини); ст. 147 (захоплення заручників); ст. 151-2 (примушування до шлюбу); ст. 152 (згвалтування); ст. 153 (сексуальне насильство); ст. 155 (вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку); ст. 156-1 (домагання дитини для сексуальних цілей); ст. 161 (порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками);

ст. 302 (створення або утримання місць розпусти і звідництва); ст. 442 (геноцид) КК України.

б. Спеціальним суб'єктом: ст. 126-1 (домашнє насильство); ст. 143 (порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини); ст. 154 (примушування до вступу в статевий зв'язок); ст. 433 (насильство над населенням у районі воєнних дій); ст. 434 (погане поводження з військовополоненими) КК України;

с. Як загальним, так і спеціальним суб'єктом: ст. 127 (катування); ст. 149 (торгівля людьми); ст. 144 (насильницьке донорство); ст. 303 (сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією); ст. 438 (порушення законів та звичаїв війни) КК України.

Запропонована нами система кримінальних правопорушень, пов'язаних із гендерно зумовленим насильством в умовах збройного конфлікту (воєнного стану) свідчить про можливість використання різних критеріїв для поділу цих кримінально протиправних діянь на види. Такими критеріями також може бути додатковий об'єкт цих посягань, імплементація положень міжнародних договорів у національне законодавство через ратифікацію тощо.

Список використаних джерел

1. Запобігання та реагування на насильство за гендерною ознакою: національна правова база та міжнародні стандарти / UNFPA, А. Б. Блага, О. О. Кочемировська, О. А. Мартиненко. Київ : 2022. 63 с.

2. Leatherman, Janie (2007). Sexual Violence and Armed Conflict: Complex Dynamics of Re-Victimization. *International Journal of Peace Studies*, 12 (1), 53–71.

3. Політова А. С. Кримінальна відповідальність за гендерно зумовлене насильство в умовах збройного конфлікту (воєнного стану). *Human rights and public governance in modern conditions: Scientific monograph*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. С. 714.

4. Федчун Н. О. Поняття та система злочинів, що посягають на безпеку мореплавства. *Ученые записки Таврического национального*

университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». 2013. Том 26 (65). № 2–1 (Ч. 2). С. 263–268.

5. Кваша Р. С. Проблема видів насильства у кримінальному праві України. *Альманах права. Трансформація законодавства України в сучасних умовах*. 2023. Вип. 14. С. 220–226.

6. Durham S. Hidden Suffering: Gender Based Violence (GBV) Against Boys and Men. URL: <https://www.sacap.edu.za/blog/applied-psychology/hidden-suffering-gender-based-violence-gbv-against-boys-and-men/> (дата звернення 15.05.2024).

7. Прус І. М. Пандемія COVID-19 та домашнє і гендерно зумовлене насильство. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 1 (23). С. 106–113.

8. Rufanova V. Social and economic determinants of gender-based violence. *Visegrad journal on human rights*. 2021. № 6. P. 141–147.

9. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби із цими явищами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text. (дата звернення 15.05.2024).

10. Recommandation Rec (2002)5 du Comité des Ministres aux Etats membres sur la protection des femmes contre la violence. URL: <https://rm.coe.int/16805e2614> (дата звернення: 15.05.2024).

11. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду 17 липня 1998 р. (зі змінами на основі протоколів від 10 листопада 1998 р., 12 липня 1999 р., 30 листопада 1999 р., 8 травня 2000 р., 17 січня 2001 р. й 16 січня 2002 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 15.05.2024).

12. Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни, 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 15.05.2024).

14. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 15.05.2024).

15. Руфанова В. М. Поняття та ознаки гендерно обумовленого насильства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 224–230.

REFERENCES

1. UNFPA, Błaha, A.B., Kochemyrovska, O.O., Martynenko, O.A. (2022). Zapobihannia ta reahuvannia na nasylstvo za hendernoiu oznakoiu: natsionalna pravova baza ta mizhnarodni standarty. Kyiv [in Ukrainian].

2. Leatherman, J. (2007). Sexual Violence and Armed Conflict: Complex Dynamics of Re-Victimization. *International Journal of Peace Studies*, 12(1), 53–71.
3. Politova, A.S. (2023). Kryminalna vidpovidalnist za henderno zumovlene nasytstvo v umovakh zbroinoho konfliktu (voiennoho stanu). *Human rights and public governance in modern conditions: Scientific monograph*. Riga: «Baltija Publishing» [in Ukrainian].
4. Fedchun, N.O. (2013). Poniattia ta systema zlochyniv, shcho posiahaiut na bezpeku moreplavstva. *Uchenyie zapysky Tavrycheskoho natsyonalnoho unyversyteta im. V. I. Vernadskoho. Seryia «Yurydycheskye nauky»*. Vol. 26 (65). № 2–1 (Ch. 2), 263–268 [in Ukrainian].
5. Kvasha, R.S. (2023). Problema vydiv nasytstva u kryminalnomu pravi Ukrainy. *Almanakh prava. Transformatsiia zakonodavstva Ukrainy v suchasnykh umovakh*. Issue 14, 220–226 [in Ukrainian].
6. Durham, S. Hidden Suffering: Gender Based Violence (GBV) Against Boys and Men. URL: <https://www.sacap.edu.za/blog/applied-psychology/hidden-suffering-gender-based-violence-gbv-against-boys-and-men/> (data zvernennya 15.05.2024).
7. Prus, I.M. (2022). Pandemiia COVID-19 ta domashnie i henderno zumovlene nasytstvo. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*, 1 (23), 106–113 [in Ukrainian].
8. Rufanova, V. (2021). Social and economic determinants of gender-based violence. *Visegrad journal on human rights*, 6, 141–147 [in Ukrainian].
9. Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasytstvu stosovno zhinok i domashnomu nasytstvu ta borotby iz tsymy yavyshchamy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text. (data zvernennya: 15.05.2024).
10. Recommendation Rec. (2002)5 du Comité des Ministres aux Etats membres sur la protection des femmes contre la violence. URL: <https://rm.coe.int/16805e2614> (data zvernennya: 15.05.2024).
11. Rymyskyi Statut Mizhnarodnoho Kryminalnoho Sudu 17 lystopnia 1998 r. (zi zminamy na osnovi protokoliv vid 10 lystopada 1998 r., 12 lystopnia 1999 r., 30 lystopada 1999 r., 8 travnia 2000 r., 17 sichnia 2001 r. ta 16 sichnia 2002 r.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (data zvernennya: 15.05.2024).
12. Zhenevaska konventsiiia (IV) pro zakhyst tsyvilnoho naseleння pid chas viiny vid 12 serpnia 1949 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (data zvernennya: 15.05.2024).
14. Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I), vid 8 chervnia 1977 roku.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (data zvernennya: 15.05.2024).

15. Rufanova, V.M. (2020). Poniattia ta oznaky henderno obumovlenoho nasylstva. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*, 4, 224–230 [in Ukrainian].

Politova A. S. System of criminal offences related to gender-based violence in the conditions of armed conflict (martial law)

This article is concerning on analysis of the system of criminal offences related to gender-based violence in the conditions of armed conflict (martial law).

It has been noted that there is no unified approach to the definition of “gender-based violence” in both international law and national legislation. The author’s definition of gender-based violence in the conditions of armed conflict (martial law) has been suggested.

International legal acts which define forms (types) of actions related to gender-based violence in general (and gender-based violence in the conditions of armed conflict in particular) have been studied; a list of such actions criminalized according to the Ukrainian legislation on criminal responsibility has been made.

Certain specific features of gender-based violence in the conditions of armed conflict (martial law) have been highlighted by author: the victims of such violence are the civilian population, military personnel from both sides of the conflict and prisoners of war; there are different patterns and purposes of committing such encroachments, for example, “cleansing operations” against local population, obtaining information, humiliating and intimidating of civilians, own dominance’s demonstration, forcing to cooperation etc.; the scale of committing such acts; such actions constitute violation of international law (international humanitarian law, international human rights law, international criminal law).

It has been concluded that the system of criminal offences related to gender-based violence in the conditions of armed conflict (martial law) can be based upon the following factors: type of object of offence (seven types according to generic object) and subject of offence (three types – general, special, general and special); type of objective side (two types – socially dangerous action (act or inaction) and socially dangerous consequences).

Key words: *legislation on criminal responsibility, system of criminal offences, international legal acts, gender-based violence.*